

דגם של מחקר מאלף וחדשני

מרגלית שילה, אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2007, עמ' 299

כפי שניתן להבין מכותרת הספר, המחברת מבקשת להציג היסטוריה חברתית 'מלמטה', תוך הסטת הזרקור מהמרכז הגברי אל השוליים הנשיים. המטרה היא לאתגר את הסיפור הלאומי ולחלץ ממנו תובנות חדשות המאפשרות לבחון את תהליך היווצרותה של ה'עבריייה החדשה'. כך מסבירה שילה את מטרתה: 'קיבוץ מאמריי השונים לאסופה אחת מבקש להציע אמירה חדשה ומלוכדת – הצגת ראשית עיצובה של "העבריייה החדשה", דמות מורכבת ורבת פנים, לצד מעקב אחר הקשר הסימביוטי בין ההתעוררות הלאומית-ציונית למודעות מיגדרית' (עמ' 9).

1 הפמיניזם מופיע בעידן המודרני כמאבק לזכויות האדם של הנשים.

בספר שלפנינו שמונה מאמרים שכבר פורסמו במסגרות שונות ושני מאמרים שנכתבו במיוחד לקובץ זה. המאמרים עוסקים בתקופה של ארבעה עשורים, מראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד ראשית שנות העשרים של המאה העשרים. הם מופיעים בסדר כרונולוגי ומחולקים לשלושה שערים.

השער הראשון, 'צמיחתה של חברה חדשה – העלייה הראשונה', עוסק בשנים 1882-1903. בשער זה ארבעה פרקים; הראשון שבהם הוא מאמר חדש הדן בתרומתו של חקר המגדר – תחום העוסק בהבניה החברתית של ההבדלים בין המינים – להיסטוריה היישובית.

שערו השני של הספר, 'העשור המעצב – העלייה השנייה', דן בשנים 1904-1914 ויש בו שלושה פרקים, שכולם כבר פורסמו בעבר, ובהם המאמר 'חוות הפועלות בכנרת 1911-1917' כפתרון לבעיית הפועלת בעלייה השנייה, אשר פורסם בתש"ם בכתב-עת זה והפך עם השנים למאמר מרכזי בחקר ההיסטוריה של היישוב.

השער השלישי והאחרון, 'בין שתי תקופות – ראשית השלטון הבריטי', עניינו בשנים הראשונות של המנדט הבריטי, 1918-1920, ובו שלושה פרקים. האחרון שבהם הוא מאמר חדש ומסכם הדן במפגש המפתל בין לאומיות, מגדר, שוויון ופמיניזם שזימנה הציונות, כאוטופיה מודרנית, כבר בשלביה המוקדמים.¹

היסטורית מהפכנית, ה'עבריייה החדשה', דמות שביקשה לחבר בין מגדר ללאומיות ולכונן את עצמה תוך כדי כינון האומה.

אשר למתודולוגיה הפמיניסטית, שילה עוסקת בהיסטוריה הנשית-המגדרית על פי שלושה עקרונות יסוד של המחקר הפמיניסטי. עקרונות אלה התגבשו במהלך עשרות בשנים, אם כי רק משנות השישים של המאה הקודמת החלו לקבל לגיטימציה מדעית.

עיקרון אחד הוא קריאת תיגר על ההפרדה ה'מובנת מאליה' בין הספירה הפרטית-הנשית לבין הספירה הציבורית-הגברית, במטרה לחשוף את יחסי הכוח המגדריים ולהצביע על הדרך שבה יחסי כוח אלה מכוננים את הספירות הנפרדות – הנשית והגברית – ומסמנים את הגבולות ביניהן. עיקרון אחר הוא ביטול ההיררכייה הנורמטיביות בין שתי הספירות, הייררכייה הממסדת את הנשי כשונה ואת האישה כאחר, והמניחה כאקסיומה מחקרית שהנשים הן השוליים, והגברים הם ההיסטוריה.

עיקרון נוסף הוא הישענות מתודולוגית על מקורות נשיים, הנחשבים מטבע הדברים 'בלתי חשובים ולא מהימנים', ולכן לא רלוונטיים לנרטיב הלאומי של כינון חברה חדשה, כגון מכתבים, אוטוביוגרפיות, ביוגרפיות, ארכיונים משפחתיים, יומנים וסיפורי חיים, לצד מקורות מדעיים מקובלים יותר, כמו מסמכים רשמיים, פרוטוקולים, תעודות וארכיונים לאומיים.

יישום עקרונות יסוד אלה מאפשר לשילה להתרחק מההיסטוריה הרשמית, זו של המנצחים והגיבורים הקנונים, ולהתמקד בחוויה הנשית על מורכבותה וחדשנותה. במהלך מדעי זה היא יכולה לעסוק בעקביות בעשייתן רבת הפנים של הנשים, הן בספירה הפרטית והן בספירה הציבורית. ומתוך כך מתבהרות בהדרגה הדרכים הסבוכות והופכות את האישי ללאומי ואת הקולקטיבי לפרטי.

המשימה שקבעה לה החוקרת איננה פשוטה כלל ועיקר. קיבוץ מאמרים שנכתבו במשך חצי יובל לאסופה אחת יכול להתברר כהימור כושל. אסופה כזאת עלולה להיתפס כמחזור של טקסטים ידועים פחות או יותר, ללא ערך מוסף, למעט הנגישות שהיא מקנה לכל אותם טקסטים. אלא שבמקרה שלפנינו מתרחש תהליך הפוך: קובץ מאמריה של שילה מארגן מחדש את הפסיפס התקופתי, ובעזרת שיח מחקרי חדשני וחתרני פורש תמונה היסטורית עשירה ומקורית, שלמה ומרהיבה מזו המוצגת בנרטיב הלאומי. לפנינו מקרה מובהק שבו השלם עולה על סכום חלקיו – המצוינים כשלעצמם.

למעשה הקסמים המדעי הזה שתי סיבות עיקריות. האחת היא התיאור המפורט, המבוסס ועם זאת הציורי והרגיש, של המפגש בין מגדר ללאומיות ביישוב היהודי בתקופה הנחקרת. הסיבה האחרת היא המתודולוגיה הפמיניסטית שנוקטת המחברת.

אשר למפגש בין מגדר ללאומיות, הקובץ מציג את חייהן ומעשייהן של נשים שהשתייכו לשכבות שונות ומובחנות של החברה היישובית: ספרות, עיתונאיות, גננות ומורות מהעיר ומהמושבות; פעילות פוליטיות ומנהיגות ארגוני הנשים מהעיר ומהכפר; נשות המושבות; פועלות מחוות כינרת ומסג'רה; אזרחיות מיפו-תל-אביב ומירושלים ועוד. מתוך כך נחשף עולם עשיר, רבגוני ורב ממדי, אשר יסודותיו הישנים התארגנו מחדש אל מול תכתיביה המהפכניים של הלאומיות היהודית המודרנית, כשברקע נשמעו תביעות – פרטיות וקולקטיביות – לשוויון הנשים. הפניית הזרקור אל הסדקים הראשונים בתפיסות פטריארכליות בסוגיות כגון חיזור ואהבה, חינוך לבנות, התארגנות של נשים למען עצמן, עבודות השדה ועבודה בשכר, נשיאת נשק וזכות הבחירה, מאפשרת לעקוב אחרי תהליך עיצובה של ישות

גבאיות 'עזרת נשים'
בסוף המאה התשע-
עשרה – התארגנות
נשים לתועלת
החברה
(ארכיון בית החולים
ע"ש שרה הריצוג)

נודעת חשיבות מן המעלה הראשונה בתהליך הפיכתה של העברית לשפת דיבור. הילדים הקטנים שקנו את השפה העברית בגן הילדים הם אלה שהקנו אותה לאמהות' (עמ' 51). בסוף אותו פרק שילה דנה במאבקן של הנשים להשתלב על בסיס שוויוני בספירה הציבורית. הודות לקיומם של דימויים מגדריים חדשניים צלח מאבק זה במסגרת הסתדרות המורים. אך בשל דימויים מגדריים מסורתיים נכשל המאבק באותה התקופה במסגרת המוסדות הכלליים-ישוביים, עד בשנות העשרים.

המסע המתמיד בין האישי ללאומי ובין הקולקטיבי לפרטי נמשך ביתר שאת בפרק הבא, הפרק השלישי בספר, 'מבט מיגדרי לפי סיפורי חנה טרגר'. פרק זה מבוסס על כתביה הביוגרפיים של חנה טרגר, הסופרת מפתח-תקווה שהייתה גם אחת-מיילדת, ושילה בוחנת אותם מול כתביו

הדרכים המחברות בין האישי ללאומי ובין הקולקטיבי לפרטי באות לידי ביטוי בין היתר בפרק השני באסופה, 'האישה-האם "עובדת" או "חברה" במפעל התחייה?'. בפרק זה מתארת שילה את תרומתן של הנשים לקידום החקלאות המודרנית בארץ-ישראל, אם כעובדות במשק העזר הביתי ואם כשותפות בעבודה בשדה ובכרם. בהמשך היא סוקרת את תפקידן – המחוק מהזיכרון הלאומי – בתחיית השפה העברית, ועוקבת אחרי תחילת השתלבותן של הבנות במסגרות החינוך העברי. כמו כן היא מצביעה על עשייתן המכובדת של הנשים בכינון התרבות העברית החדשה, בתור מורות, גננות, מנהלות בתי ספר וכן בתור עיתונאיות וסופרות. במסגרת זו היא מציינת במיוחד את חשיבות הקמתו של הגן העברי הראשון בראשון-לציון בשנת 1898 ואת הנתוב המהפכני שפתח: 'לגן הילדים העברי

בתופעה, מסבירה שילה במילים אלה: 'התגובה הגברית הציגה בדרך כלל התנערות והתנשאות ומיאון להציע אוזן קשבת למצוקותיו של הקורבן – האישה – ואילו הגישה הנשית שיקפה אמפתיה, הבנה ורצון כן לעזור' (עמ' 238).

קובץ מאמריה של מרגלית שילה מסתיים במשפט: 'השיח המיגדרי שנחשף כאן מצביע ומרמז על כיווני מחקרים נוספים הממשיכים להוות אתגר מחקרי ומיגדרי' (עמ' 277). ברוח דברים אלה נראה לי מעניין להעמיק למשל בחקר הגבריות, תוך השוואת הגבריות ההגמונית – הצבר – לטיפוסי גבריות אחרים שהצמיח המפגש בין לאומיות למגדר בקהילה היהודית בארץ-ישראל. יש מקום גם לחרוג מן העיסוק ב'אישה הציונית הנורמטיבית' ובייצוגיה השונים (הסופרת, הפועלת, האזרחית, אשת השומר וכו') ולהתמקד ב'שוליים של השוליים'. ראוי לבחון למשל את חייהן ומעשיהן של הנשים ביישוב הספרדי, ולנתח את כינונה של ה'עבריייה החדשה' במסגרת המפגש בין לאומיות למגדר שזימנה להן הציגות. מרתק לא פחות נראה לי חקר המפגש בין נשים יהודיות, אשכנזיות וספרדיות, לנשים ערביות באותה תקופה. כידוע מרים ברץ מדגניה למדה משכנה ערבייה לחלוב פרות, ונשות פתח-תקווה בתקופת העלייה הראשונה למדו מן השכנות הערביות כיצד לאפות לחם מקמח דורה, כדי להתמודד עם הרעב ששרר במושבה (עמ' 79). סיפורים של מפגשים לא אלימים בין יהודים לערבים חסרים – בלשון המעטה – בנרטיב הלאומי. חקר המפגש בין לאומיות למגדר מזווית ראייה זו יכול בהחלט לפתוח אופקים מחקריים חדשים ובלתי צפויים. ומכל מקום לחוקרות ולחוקרים שילכו בכיוונים אלה ואחרים, יש דגם של מחקר מאלף וחדשני: אסופת מאמריה החדשה של מרגלית שילה.

הביוגרפיים של אביה, זרח ברנט, מהמתיישרים הראשונים באם המושבות. בפרק זה מתברר כי בחברה הלאומית המתחדשת נרקמו יחסים מגדריים חדשים, ליברליים מבעבר, שהיוו תשתית לבית ולמשפחה בחברה המודרנית המתגבשת. באותה תקופה דעך כוחו של השידוך כבסיס לגיטימי להקמת בית בישראל, והאהבה הרומנטית תפסה בהדרגה את מקומו של המוסד העתיק בחיי הקולקטיב הלאומי.

הגישה המחקרית הפמיניסטית שאימצה שילה מובילה אותה לברר תופעות חברתיות הנחשבות שוליות, ואשר בדרך כלל אינן חלק מהשיח ההגמוני, למרות קיומן הממשי והאוניוורסלי. באחת התופעות האלה, הזנות, דנה שילה בפרק השמיני, 'הזנות בקרב בנות ירושלים במוצאי מלחמת העולם הראשונה – מבט גברי ומבט נשי'. היא מספרת בפרק זה את סיפורן של מאות יתומות קטנות מעיר הקודש אשר בסוף מלחמת העולם הראשונה נפלו לזנות. בתחילת הפרק מתוארת תגובת הממסד הגברי, ובכלל זה למשל 'ועד העיר ליהודי-ירושלים', לנוכח המצב. תגובה זו נעה בין אזלת יד להכחשה ולהאשמת הקורבן, היינו הנערות עצמן. בהמשך מתמקדת שילה בזימותיהם של מספר ארגוני נשים, ובהם 'אגודת נשים עבריות', 'עזרת נשים' ו'אגודת הנשים לעבודה תרבותית בפלסטין'. על סמך תיעוד מרתק שטרם נבחן כראוי, היא מתארת את פעילותם המגוונת של הארגונים למען הנשים הצעירות: ייסוד מעון מקלט לנערות, תמיכה כלכלית, הכשרה מקצועית, כולל הכשרה חקלאית, הקניית השכלה והנהגת שיעורי ערב ועוד כהנה וכהנה. היא מציינת גם את עשייתן הפוליטית של הנשים, אשר לחצו על שלטונות המנדט על מנת שיירתמו למיגור התופעה מעיר הקודש. את הצלחתן של הנשים, שדווח עליה כבר בתחילת שנות העשרים, כאשר חל צמצום ניכר